

FALEŠNÁ NEUTRALITA NEOKLASICKÉ TEORIE: FEMINISTICKÁ, ANTROPOLOGICKÁ, EVOLUČNÍ A EKOLOGICKÁ KRITIKA

Ondřej Horký, Ústav mezinárodních vztahů, Praha*

*„Většina [ekonomické] teorie je racionalizací
převládajících zájmů průmyslových zemí, ve kterých
byla nejprve navržena a později rozvinuta.“*

Gunnar Myrdal (1957, str. 99)

Úvod

Současná ekonomie středního proudu stále vychází z neoklasické ekonomie. Někteří sice považují v důsledku rostoucího formalismu od poloviny 20. století samotný termín neoklasická ekonomie za mrtvý a upřednostňují výraz „moderní ekonomie“ (Blaug, 1998; Colander, 2000), i nadále však sdílejí předpoklady metodologického individualismu a utilitarismu, který se projevuje v naprosté většině definic ekonomické vědy. Většina ekonomů a ekonomek by i dnes souhlasila s klasickou definicí Lionela C. Robbinse z poloviny 30. let minulého století: „Ekonomie je věda, která zkoumá lidské chování jako vztah mezi cíli a omezenými prostředky s alternativním využitím.“ (cit. podle Hausman, 1998, str. 215).

Některé současné definice na první pohled nevylučují, aby se maximalizace vztahovala k většímu celku než jedinci, avšak jejich výklad nenechává na pochybách, že kladou jako výchozí bod svého zkoumání individuální *homo economicus* (srov. McConnell a Brue, 2005). V problematice utilitarismu, resp. přijetí maximalizačního paradigmatu již panuje menší konsensus. Teorie užitku se postupně osvobodila od svého kardinalistického i ordinalistického pojetí, aby se nakonec zcela zbavila i samotného pojmu užitek (Stigler, 1950) a za nejzákladnější omezení ekonomického chování stanovila omezený čas (Becker, 1993). Bez ohledu na tyto výjimky se o maximalizační paradigma stále opírá celá mikroekonomická teorie, odvozuje z něj poptávkovou křivku (Aleskerov a kol., 2007) a i přesto, že konceptuální problémy hypotézy maximalizace nebyly vyřešeny (Barbera a kol., 2004), se někteří ekonomové dokonce vrací zpět do minulosti k hédonistickému pojetí užitku (Kahneman a kol., 1997; Kahneman a Thaler, 2006).

* Za cenné připomínky a komentáře k předchozím verzím textu děkuji Peteru Bolchovi, Jiřímu Fárkovi, Petru Gočevovi, Pascalu van Gryethuysenovi a Františkovi Varadzinovi. Dík patří také Milanu Kolářovi, vedoucímu redaktorovi Politické ekonomie a třem anonymním recenzentům.

Bez ohledu na tyto dílčí spory ekonomická věda neopustila svoji ambici využívat metody pozitivistických přírodních věd, ke kterým se přimkla v průběhu 19. století. To se týká zejména využití matematického aparátu a mechanistického pojetí skutečnosti nebo snahy o důsledné oddělování pozitivních a normativních soudů. V současné ekonomii doposud převládá vlivná metodologie pozitivní ekonomie Miltona Friedmana, která za cíl pozitivní vědy stanovila rozvoj teorie, která je „jednoduchá“ a „přínosná“ (*fruitful*) a která je schopna předpovídat jevy (Friedman, 1953, str. 8). Zda jsou předpoklady ekonomické teorie realistické, není podle Friedmana podstatné, protože „opravdu důležité a významné hypotézy se budou vyznačovat ‚předpoklady‘, které hrubě nepřesně popisně zobrazují skutečnost.“ Čím bude ve friedmanovském „jakoby“ (*as-if*) přístupu teorie úspěšnější, tím nerealističtější budou i její předpoklady. K tomu, aby teorie dokázala dostatečně jednoduše uchopit složitou skutečnost, musí být její předpoklady dokonce popisně nepravdivé (*false*), (Friedman, 1953, str. 14).

Nezáleží-li na realističnosti předpokladů a odvozuje-li se význam ekonomie pouze z její schopnosti předvídat skutečnost, proč ekonomové a ekonomky v naprosté většině selhali v předpovědi nedávné globální finanční krize a hospodářské recese? A proč po dlouhé období ignorovali negativní dopady politik mezinárodních finančních institucí? Tyto výtky samozřejmě mírní otázka, zda je současná věda schopna předvídat chování tak složitého systému jako světové hospodářství. Existence nepředpokládané krize nebo krachu hospodářské politiky nepředstavuje sama o sobě důkaz o nepatřičnosti metodologie pozitivní ekonomie. Není však sporu o tom, že předpoklady ekonomické vědy přímo či zprostředkovaně ovlivňují jednání jak soukromých a vládních, tak i národních a mezinárodních aktérů a institucí v globální ekonomice. Na obě úrovně vztahu mezi ekonomickou teorií a hospodářskou praxí se zaměřuje i tato stať. Zprv je jejím cílem ukázat, že obecně přijímané metodologické předpoklady neoklasické ekonomie nejsou hodnotově neutrální a nadčasové. Jsou pouze jakýmsi „zvláštním případem“ (Seers, 1976), neboť byly historicky podmíněny společností, ve které vznikly, tedy zejména v anglosaském světě 17. – 19. století. Zadrhé stať tvrdí, že hospodářské politiky, které vycházejí ze současné ekonomie středního proudu, v tomto důsledku zůstávají zkreslené a mají nepředpokládané negativní dopady na společnosti žijící na okraji center světové hospodářské aktivity nejen v rozvinutých, ale především v rozvojových zemích.

V podpoře této argumentace stať obecně postupuje tak, že představuje teoretickou a empirickou kritiku explicitních i implicitních předpokladů a metod středoproudé ekonomie ze strany vybraných proudů heterodoxní ekonomie. U každého proudu se nejprve věnuje kritice zdánlivě neutrální a ahistorické ortodoxní ekonomické teorie, poté se zaměřuje na kritiku těch aspektů dopadu hospodářské politiky, které daná perspektiva zdůrazňuje. Stať se nevěnuje nové institucionální ekonomii a rozvojové ekonomii, které dnes tvoří významné podobory ekonomie a jejichž poznatky střední proud ekonomie akceptuje. Důvodem jejich opomenutí je, že oba proudy základní neoklasické předpoklady metodologického individualismu a utilitarismu neopouští, ale pouze se snaží vylepšit vypovídací schopnost modelů. Další radikální proudy

(v původním smyslu „jdoucí ke kořenům“) však střední proud prakticky ignoruje: jedná se o feministickou, evoluční a ekologickou ekonomii a také ekonomickou antropologii, jejíž kritiku převzala část heterodoxních ekonomů a ekonomek, o kterých pojednávají následující tři části.¹

Závěr shrnuje společné body kritiky neoklasické ekonomie a vyvozuje z nich důsledky se zvláštním zřetelem k ekonomickému pojetí rozvoje a vývoje ekonomik v chudých částech světa. Je přirozené, že koncepty, modely a metody heterodoxních proudů neměly na okraji zájmu velkých akademických pracovišť příležitost se rozvíjet do stejného rozsahu a hloubky jako ekonomie středního proudu. Ve světle společenských a environmentálních výzev, kterým čelí světové hospodářství, spíše nastiňuje směr dalšího, tolika potřebného a zejména v českém kontextu chybějícího výzkumu.²

2. Feministická ekonomie: kritika „mužské“ metodologie a opomíjené role žen ve světovém hospodářství

Feministická ekonomie se na rozdíl od nové institucionální a rozvojové ekonomie vůči neoklasické ekonomii vymezuje mnohem výrazněji než úpravou modelů a vypuštěním několika nepravděpodobných předpokladů. Rozlišila čtyři typy jejího genderového zkresení: na úrovni modelů, metod, témat a výuky ekonomie (Nelson, 1995). Rozsah tohoto textu neumožňuje jejich úplný rozbor, který pokrývají zejména práce editované Marianne A. Ferber a Julie A. Nelson (1993, 2003), a proto se stať zaměřuje pouze na jejich nejvýznamnější argumenty.

Na úrovni metod zastává hlavní terč kritiky feministické ekonomie pojetí *homo economicus*, ekonomického člověka. Představuje totiž hodnoty, které v západní společnosti spojujeme s mužskostí. Podle neoklasické teorie se člověk chová racionálně, a jakékoli neracionální chování, např. duševní porucha musí být vždy převedeno na racionalitu: neracionální prvky se vysvětlí „neracionálními“ preferencemi, které ovšem zahrnují také všechny city (Becker, 1962).³ S tím souvisí i předpokládaná autonomie ekonomického člověka, který musí spleť společenské vztahy vyjádřit pouze skrze své preference. Bližní, se kterými žije, nebo příroda, ve které přebývá,

1 Kritika obsažená v této stati není s to postihnout všechny současné pokusy o překonání zde nastíněných problémů. Nevztahuje se tedy na neoklasickou (či moderní) ekonomii *en bloc*, ale na ekonomii středního proudu tak, jak bývá nejčastěji vyučována na českých univerzitách a v konečném důsledku aplikována v hospodářské praxi.

2 Nejvyšší pozornost heterodoxní ekonomii věnuje paradoxně neekonomické pracoviště Katedra environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, komplexnější teoretické uchopení neortodoxních ekonomických směrů však podle rešerší autora v českojazyčné literatuře nenalezneme.

3 Becker předpokládá, že „jedinci *maximalizují blahobyt* tak, jak jej pojmají, ať jsou sobečtí, altruističtí, loajální, nenávistní nebo masochističtí“ (Becker, 1993, str. 368, zvyraznění je moje).

jsou zúženy na pouhý objekt volby osamocené a egoistického jedince (Mies a Shiva, 1993, str. 223).⁴

Feministická ekonomie také kritizuje model *homo economicus* pro zmíněný předpoklad maximalizace užítku, neboť kvalita je pro ekonomického člověka vždy přepočitatelná na kvantitu. Dále mu vyčítají nečasovost, kvůli které „žije“ mimo dějiny. Nerodí se a nezaniká, jeho minulá spotřeba nehraje roli v jeho budoucí spotřebě.⁵ Právě racionalita, autonomie, maximalizace a ahistoricita stojí v protikladu k hodnotám, stereotypně považovanými většinou za ženské: citu, vzájemné závislosti, sdílení, skromnosti a zakotvení do rodinné historie. Z toho vyplývá, že „ženské“ hodnoty v ekonomické vědě absentují, protože „mužský“ pohled je považován za obecný a jediný správný (Rogers, 1979). Přitom zde pomíjíme to, že základní ekonomický model byl zřejmě vyvrácen i experimentálně (Henrich a kol., 2005).

Genderové zkreslení se projevuje i v epistemologických sporech. Exaktní matematické metody ekonomie jakožto *hard science* bývají považovány za „tvrdé“, zatímco „měkké“ metody ostatních společenských a humanitních věd bývají předsudčně spojovány s ženskostí: o tom svědčí i nízký počet ekonomek oproti ekonomům-mužům. Také volba metod má dalekosáhlé důsledky pro témata, kterými se ekonomie zabývá. Jelikož matematicky je možné vyjádřit pouze to, co proběhne tržním oceněním, domácí práce a péče o rodinu se z rozboru vytrácí. Ekonomie je tedy schopna tedy pojmut pouze to, co je považováno za veřejné, zatímco soukromí, které je tradičně považováno za ženskou doménu (srv. Ortner, 1979), zůstává pro ekonomickou vědu neuchopitelné. Teprve na začátku 70. let upozornila ekonomka Ester Boserup na „neviditelnou práci“, kterou ženy v rozvojových zemích vykonávají, a položila tak základy dnes běžnému termínu „neformální sektor“. Například v Africe ženy produkuje 80 % potravin (De Beer a Swanepoel, 2000, str. 259). Domácí práce, které ženy vykonávají, nevstupují do směny, a proto zůstávají i nadále pro ekonomy neviditelné.

I přes své teoretické přínosy se však feministické ekonomii nepodařilo hospodářskou politiku v praxi výrazně ovlivnit. Programy strukturálního přizpůsobování (SAP), které stať vybrala za příklad dopadu hospodářských politik šitých podle neoklasického modelu, mají také svoji genderovou dimenzi, protože postihly především

4 Podobnou kritiku bez odkazu na gender nalezneme však již v pracích jednoho ze zakladatelů ekologické ekonomiky K. Williama Kappa (1961, 1971), což poukazuje na spřízněnost feministické, ekologické a evoluční kritiky.

5 Beckerův (1996) návrh, že např. „spotřeba“ vážné hudby zvyšuje „užitek“ z jejího dalšího poslechu prostřednictvím změny preferencí, je podobný myšlence převedení altruismu na egoismus: pouze stírá rozdíl mezi endogenními a exogenními faktory; v podstatě se všechny preference stanou vysvětlovanými proměnnými, což ničí vypovídací schopnost modelu.

ženy.⁶ Liberalizace trhu s potravinami zvýšila cenu jídla a škrty v sociálních službách rozvojových zemí napjaly rodinné rozpočty natolik, že si ženy musely začít hledat práci mimo domov. Zároveň neměly dostatek prostředků na služby, které si mohly dříve dovolit, včetně školství a zdravotnictví. Staly se tak jakýmsi „polštářem“, který pohltil většinu „společenských nákladů“ reforem (Mohan a kol., 2000, str. 65–66). Tyto dopady tvůrci SAP nedokázali teoreticky pojmut ani předpovědět.

Proto některé feministické makroekonomky navrhuji vytvořit takový ekonomický model, který by dokázal zahrnout produktivní i reproduktivní práci: prozatím se „s prací zachází jako se zbožím, ale ne jako vyprodukovaným statkem“ (Evers, 2003, str. 13). Tento přístup se nicméně ukazuje jako problematický, protože komodifikuje i ty součásti života, které mu doposud unikaly.⁷ Také Světová banka dodnes ženy považuje spíše za nový prostředek růstu než cíl sám o sobě (Simons, 1997; Elson, 2006; Kuiper a Baker, 2006). Na druhou stranu jejich zviditelnění se jeví jako první nutný krok pro nápravu hospodářských politik. Přes závazky Světové banky začleňovat gender do svých politik (World Bank, 2001) však dnes stále nikdo neví, kolik chudých žen a mužů na světě žije. Počet lidí žijících pod hranicí krajní chudoby, která byla v roce 2008 stanovena na 1,25 USD denně v paritě kupní síly v cenách z roku 2005, totiž Světová banka nerozlišovala podle pohlaví ani v předcházejících odhadech ani v nově opravených statistikách (Chen a Ravallion, 2007, 2008). Rozvojový program OSN sice došel k závěru, že ženy tvoří více než dvě třetiny těch nejhudších (UNDP, 1995, str. 4), toto tvrzení je však nepodložené a v literatuře se, žel, opakuje již více než jedno desetiletí.

Feministická epistemologie bývá i mimo pole ekonomických věd kritizována za to, že nenabízí přesnější modely a konkrétní řešení. Skutečnost však ukazuje, že praxe hospodářských politik, založených na ekonomii středního proudu, nepřijala za samozřejmost ani základní oddělené vykazování dat podle pohlaví. Ještě mnoho práce však zbývá v oblasti teorie a relativizaci racionality a individuální svobody jako základu ekonomické vědy (Nelson, 2004). To, že výzkum feministické ekonomie není

6 Programy strukturálního přizpůsobování Mezinárodního měnového fondu (MMF) a Světové banky v 80. a 90. letech minulého století spočívaly na čtyřech principech: liberalizaci zahraničního obchodu, devalvaci měny, omezení inflace prostřednictvím snížení vládních výdajů a v poslední řadě otevřením se zahraničním investicím (Todaro a Smith, 2003, str. 613). V období vysoké zadluženosti se SAP pro většinu rozvojových zemí staly prakticky povinnými a v naprosté většině zemí přinesly negativní společenské a hospodářské dopady (Mohan a kol. 2000). Z makroekonomického hlediska sice v nejméně rozvinutých zemích snížily inflaci a zlepšily deficity platební bilance, avšak zasáhly „jádro rozvojových snah tím, že nepřiměřeně zranily skupiny s nízkými a středními příjmy“ (Todaro a Smith, 2003, str. 614). Úspory v oblasti zdravotnictví a školství, které poskytoval stát, byly draze vykoupěny zvýšením úmrtnosti, zhoršením výživy a snížením dostupnosti vzdělání.

7 Jakých absurdit může tzv. ekonomický imperialismus dosáhnout, ukazují zejména práce Garyho S. Beckera z oblasti „rodinné ekonomie“, za něž dokonce získal Cenu Švédské národní banky za rozvoj ekonomické vědy na památku Alfreda Nobela. Becker a Lewis se například pomocí složitých několikastránkových výpočtů snaží „dokázat“ zcela banální tvrzení, že existuje negativní korelace mezi „kvalitou“ a „kvantitou“ dětí, čili řečeno přirozeným jazykem, že pokud mají rodiče více dětí, nemohou se jim tolik věnovat, jako když mají dětí méně (Becker a Lewis, 1973). Přitom používají pojmy jako „stínová cena“ dítěte, lidské bytosti tak komodifikují a považují za součást spotřebního koše rodiny.

dostatečně uznán, rozšířen a rozvinut však v žádném případě nezpochybňuje hodnotové zatížení instrumentální racionality neoklasických modelů. Největší výzvou feministických ekonomek a ekonomů je přispět k překonání falešných dichotomií mezi *homo economicus* a *femina caritativa*, mezi trhem a soukromím, dichotomii, která je sama důsledkem zkresleného myšlení disciplíny, ve které převládají muži (Folbre a Nelson, 2000).⁸

3. Ekonomická antropologie: komunitární základy „tradičních“ ekonomik a zpochybnění maximalizačního paradigmatu

Další pohledy na omezenou platnost metodologického individualismu a utilitarismu přinesla ekonomická antropologie. Vše zůstává v pořádku, pokud se ekonomie zaměřuje na abstraktního spotřebitele či výrobce, nicméně ekonomický diskurz, který se týká člověka, je součástí antropologie a hospodářské etiky (Mahieu, 2001). Celistvý etnografický přístup ve studiu mimoevropských společností nebo kultur nutně zahrnuje i pozornost věnovanou hospodářským vztahům již od dob zakladatelů moderní antropologie v čele s Bronisławem Malinowskim. Ten již v desátých letech 20. století ve své první terénní studii z Trobriandských ostrovů popsal rituální systém obchodní výměny *Kula*, v jehož rámci si muži žijící na vzájemně vzdálených ostrovech v rámci guinejského souostroví vyměňují specifický typ předmětů. Jelikož *Kula* spočívá ve výměně zboží, Malinowski jej označil za „formu obchodu“. Upozornil také, že „v žádném dalším aspektu primitivního života není naše vědění skrovnější a porozumění omezenější než v ekonomii“ (Malinowski, 2008, str. 84).⁹ Marcel Mauss pak v první polovině dvacátých let ve svém výzkumu věnovanému instituci daru zobecnil poznatky antropologie i na západní společnost a vyvrací, že by směna zboží ve smyslu nákupu a prodeje tvořila jedinou oblast života společnosti (Mauss, 2002).

Antropologické poznatky nezůstaly bez povšimnutí v ekonomii. Opíral se o ně i Karl Polanyi ve své *Velké transformaci* z roku 1944, která odhalila ústřední místo trhu v západní společnosti 19. století ne jako něco přirozeného, ale jako sociální konstrukt: „hospodářský systém je ve skutečnosti pouhou funkcí společenského uspořádání“ (Polanyi, 1957, str. 49). Právě s poukazem na poznatky antropologie kritizoval Adama Smithe (1998) za pojetí vrozeného sklonu člověka ke směňování zboží. Polanyiho myšlenky zobecnil v poválečném období Maurice Godelier, představitel neomarxistické ekonomické antropologie, který zdůraznil charakter hospodářských vztahů jako podskupiny vztahů společenských. K jejich osamostatnění dochází pouze v tržním hospodářství, i když některé statky stále zůstávají z trhu vyloučeny (Géraud a kol., 2000, str. 250). Ekonomická racionalita má proto smysl pouze v tržní ekonomice

8 Kniha *Fifty Key Thinkers on Development*, která obsahuje významné myslitele a myslitelky rozvojových studií (a ne pouze rozvojové ekonomie), nezahrnuje ani desetinu žen (Simon, 2006).

9 Z dnešního pohledu ovšem složitost vztahů, které Malinowski popsal, „primitivnost“ života obyvatelstva Trobriandských ostrovů popírá. Pozdější výzkumy prokázaly, že Malinowského výzkumy byly genderově silně zkreslené a výrazně podceňovaly roli žen v *Kule*.

a zdánlivě iracionální chování naší i jiných kultur odpovídá širšímu pojetí rozumu. Pokud se antropologická kritika základů neoklasické ekonomie přibližuje k feministické kritice ekonomického člověka, svým zaměřením na kulturní spíše než genderové rozdíly se liší.

Fungování „tradičních“ společností, které se dnes nacházejí zejména v rozvojových zemích, zpochybňuje vysvětlující schopnost neoklasických ekonomických modelů. Lze je aplikovat i na společnost západní především v kritice domácnosti jako základní spotřebitelské jednotky. Zatímco evropská individualistická mikroekonomie je založena na pojetí domácnosti, ve které nejčastěji žijí pouze rodiče s dětmi, například západoafrické pojetí rodiny je mnohem širší: pojem „rodinná buňka [zde] nemá téměř význam.“ (Mahieu, 1990, str. 34). V Pobřeží slonoviny nežije u svých biologických rodičů až pětina dětí. Tzv. „široká rodina“ nespočívá pouze v nehmotných pokrevních vztazích, ale především ve způsobu, jakým se projevuje, tedy v intenzitě komunitárních transferů. Na rozdíl od západního státu blahobytu komunitární transfery předcházejí jakoukoli individuální hospodářskou činnost a převyšují čistou daňovou sazbu běžnou v Evropě. Směr toků není o mnoho rozdílný od evropského: od bohatších k chudším, od starších k mladším a později pak opačným směrem, z venkova do města a zpět. Podíl nepřímých transferů, které zahrnují příspěvky komunitním organizacím, na ubytování, výchovu a školné příbuzných, může dosáhnout až 60 % příjmu.

Kromě toho, že suplují sociální systém, transfery představují velmi úspěšný společenský nástroj k překonání těžkých neúrod a hladomorů. Na druhou stranu mění strukturu příjmů a výdajů, a vytěsňují tak investice úspěšných. Transfery nejsou pochopitelně právně vynutitelné, avšak ti, kteří by pravidla porušili, by mohli být vyčleněni z komunity nebo čelit nejasným sankcím souvisejících s animismem. Komunitární transfery mají v každém případě přednost před osobní svobodou a lidská práva jsou v africké tradici odvozena od kolektivních povinností a teprve zprostředkovaně zakládají individuální práva (Wiredu, 2005, str. 48–49). Ne osobní svoboda, ale povinnost ke komunitě dělá člověka člověkem. V afrických společnostech anonymní jedinec, jak jej pojímá ekonomie, neexistuje. Vždy je určen svými vztahy k ostatním, a proto je i ekonomie zakotvena v kulturní a náboženské rovině.

Kromě metodologického individualismu však antropologie zpochybnila také metodologický utilitarismus se spřízněnými pojmy bohatství a chudoby. Podle Marshalla Sahlina mají odlehlé komunity, které se živí lovem a sběračstvím, z našeho hlediska nízkou životní úroveň. Ale pokud ji vztáhneme k jejich vlastním cílům, všechny lidské potřeby jsou naplněny (Sahlins, 1997, str. 19). Sahlins dokonce tvrdí, že hlad nebyl pravděpodobně nikdy tak rozšířen jako dnes: lovecká a sběračská společenství hladem netrpí a přitom pracují méně než společnosti „rozvinuté“ a mají více volného času. „Primitivní“ společnosti proto nelze označit za chudé. Minimum majetku jim umožňuje kočovný způsob života: „chudoba není určitý objem zboží ani vztah mezi prostředky a cíli, ale vztah mezi lidmi. Chudoba je společenský status“ (Sahlins, 1997, str. 19). Aplikace pojmu vzácnosti se zde ukazuje jako problematická, spojuje se až se zásahem Západu. I přesto, že může vést k jistě kulturní a ekonomické

hybridizaci, v některých afrických společnostech se „duch kapitalismu“ nemusí vyskytovat. Regulativní prvek ekonomiky netvoří investice do kapitálu, ale výdaje ve formě spotřeby či investic do společenských vztahů (Zaoual, 1997, str. 35), zdánlivě iracionální ničení statků (Bataille, 1967) či držení nadbytečného počtu dobytka (Ferguson, 1997).

Důsledky přínosů ekonomické antropologie pro hospodářské politiky jsou dalekosáhlé. Tím, že zpochybňují výhradní důležitost maximalizačního a individualistického paradigmatu, který je z hlediska neoklasické ekonomie klíčový, vysvětlují selhání tržních pobídek, jež se země Západu a převážně jimi ovládané mezinárodní instituce snažily v rozvojovém světě zavést, včetně programů strukturálního přizpůsobování. Zatímco podle nového institucionálního přístupu instituce slouží v konečném důsledku pouze ke snižování transakčních nákladů trhu, ekonomická antropologie a evoluční ekonomie ukazují, proč zavedení formálních institucí trhu nestačí: musí nejprve získat legitimitu místních obyvatel (Stein, 1997). Ekonomická antropologie také vysvětluje, proč např. africké společnosti nevyužívají vždy rozvojovou pomoc pro rozvoj hospodářství, ale například pro udržování příbuzenských a společenských sítí. Další analýza rozvojové spolupráce však přesahuje rámec této stati.

3. Evoluční a ekologická ekonomie: biologická analogie a celistvý přístup ke globálním problémům

Rozdíl mezi evolučním a neoklasickým přístupem k ekonomii spočívá v upřednostňování principů biologie před newtonovskou mechanistickou fyzikou, která inspirovala ekonomickou vědu. Dynamické pojetí hospodářských, společenských a přírodních jevů považuje evoluční ekonomie za významnější než statický neoklasický přístup a jeho zaměření na rovnováhu.¹⁰ Neinspire se však pouze biologii, ale také post-newtonovskou fyzikou a termodynamickým zákonem entropie, který vložil do fyziky časovou jednosměrnost (viz Griethuysen, 2002). Evoluční kritika tak vychází z kritiky ostrého zúžení skutečnosti vlastní neoklasické ekonomii zejména v souvislosti s časem. Upozorňuje, že středoproudá ekonomie vyloučila ze svého modelu dlouhodobé proměnné v oblastech populačního růstu, technologického vývoje a institucionálních změn (Dopfer, 1994, str. 146). Buď je považuje za exogenní, anebo je jako endogenní nedokáže úspěšně zapracovat do svého modelu.

Samotný vznik evolučního přístupu k ekonomii se datuje do konce 19. století, kdy Thorstein Veblen vyložil ve své stati *Proč není ekonomie evoluční vědou* pojem cirkulární a kumulativní kauzality: „Evoluční ekonomie musí být [...] teorií kumulativní posloupnosti ekonomických institucí vyjádřených ve smyslu samotného procesu.“

¹⁰ Evoluční (*evolutionary*) přístup nijak nesouvisí se spencerovským sociálním evolucionismem (*evolutionism*). Sociální darwinismus zužuje principy chodu lidské společnosti na biologické principy a navíc zcela opomíjí symbiózu a parazitování jako další dva způsoby spoluzití druhů. Nicméně debata, do jaké míry může zobecněný darwinismus přispět evoluční ekonomii, zůstává stále živá a neuzavřená (Stoelhorst, 2008).

(Veblen, 1961, str. 77). Zpochybnil předpoklad neoklasické ekonomie, který považuje preference ekonomického člověka za nezávislou proměnnou. Místo toho jsou charakteristiky jedince výsledkem „minulé zkušenosti, kumulativně vytvořené vahou tradic, zvyků a materiálních okolností“ a jeho ekonomický život se stává „kumulativním procesem přizpůsobení prostředků cílům, které se kumulativně mění tak, jak proces pokračuje.“ (Veblen, 1961, str. 74–75). Veblen tak zpochybňuje zároveň metodologický individualismus i utilitarismus – princip, ke kterému se později s Ronaldem Coasem (1937, 1960) vrátí nová institucionální ekonomie (North, 1992).

Oproti tomu „stará“ institucionální škola klade důraz na vzájemné vztahy mezi jedincem a společností a opouští pojetí monadického, do sebe uzavřeného racionálního aktéra. Z evolučního hlediska totiž mají zvyky a tradice na lidské jednání větší vliv než abstraktní maximalizace užitku, která se opírá o mechanický výpočet. Společenské instituce zde hrají zásadní roli a nelze je chápat odděleně od historické situace. Druhý přínos spočívá v tom, že nepovažuje společenskou, ekonomickou a přírodní sféru za oddělené, a proto lze evoluční ekonomii definovat jako způsob nahlížení na komodity jako svým způsobem druhy (*species*), které neexistují pouze v přírodním, ale i v hospodářském a společenském ekosystému (Boulding, 1981, str. 169). Hospodářství, společnost a příroda sdílejí společný rámec a materiální, biologický, sociální i ekonomický svět podle evoluční ekonomie odpovídají odlišným úrovním vývoje. Podřizují se odlišným pravidlům, vlastním každé sféře, ale zůstávají úzce propojené navzájem.

Například průmyslová výroba neexistuje izolovaně, ale vyčerpává omezené přírodní zdroje a vypouští do okolního prostředí odpad. Nové technologie navíc kladou výzvu právnímu rámci, který může podporovat nebo naopak zakázat jejich užití. Hospodářská, environmentální i institucionální úroveň jsou propojeny. Z evolučního pohledu dále tržní nabídka neodpovídá určené škále zboží, ze které vybíráme, ale samo zboží spíše vyhledává tržní niky a „bojuje o přežití“ na trhu. Analogie mezi biologickou a sociálně ekonomickou sférou má pochopitelně své hranice. Například vstup peněz do hospodářství a jejich postupné odhmotnění umožnilo oddělit výrobu a spotřebu v čase. Rozlišení mezi možnostmi využívat majetek (*possession*) a vlastnictví (*property*), které není nová institucionální ekonomie s to postihnout, umožnila vznik úvěru a vedla k vytvoření finančních trhů, které později zásadně proměnily hospodářství (Heinsohn a Steiger, 2000; Steiger, 2006). Podobné jevy nemají v přírodě obdobu.¹¹

V každém případě se však člověk nesnaží maximalizovat svůj užitek, ale spíše zachovat svoje společenské „prodloužení“ či „nástavbu“ biologického stavu homeostáze, tedy udržování pokud možno neměnných vnitřních podmínek nebo stabilního

11 Obdobně se vznik výrobku liší od zrodu organismu v tom smyslu, že informace použitá k jeho výrobě není nijak obsažena v jeho genomu, ale ve formě *know-how*, které může společnost skladovat, reprodukovat nebo dokonce prodávat na trhu. Zatímco biologické mutace jsou vzácné, lidská inteligence dokáže „mutace“ vytvářet a testovat, zda projdou „přirozeným“ výběrem trhu ještě před jejich vznikem. To vysvětluje i obrovské rozdíly v časovosti přírody a společnosti. Veškeré pokusy o vysvětlení šíření a výběru informací s použitím pojmu *meme* (Dawkins, 1999) navíc prozatím skončily krachem analogie s biologickým genem.

růstu, a chová se tak, aby jej spotřeba vedla od méně upřednostňovaného stavu do stavu preferovanějšího. V žádném případě se nerozhoduje současně jako ve standardním mikroekonomickém modelu, protože počet operací nutných pro ekonomický kalkul běžného nákupu v supermarketu by překročil počet atomů ve vesmíru (Hodgson, 2001, str. 99). Svoje rozhodnutí rozvíjí dynamicky, v čase.

Lidskou přirozeností – i přirozeností jim vytvořeného hospodářství – tedy není jako v neoklasické ekonomii stav rovnováhy spotřebitele, ale *změna*. Neoklasická ekonomie opomíjí základní pojem času a místo toho nabízí jen nevýraznou momentku skutečnosti. I přes přínosy svého podoboru dynamické ekonomie zůstává středoproudá ekonomie příliš orientovaná na rovnovážný stav. To se projevuje v neschopnosti příslušného modelu vysvětlit společensko-hospodářské změny – a zejména pak opět v rozvojovém světě, ve kterém se trhy netěší tak vysoké autonomii. Evoluční přístup k rozvoji dokáže vysvětlit dostředivé i odstředivé procesy rozvoje, a tedy i rozdílné rozvojové trajektorie např. zemí subsaharské Afriky a východní Asie. Ačkoli se modernizační představa *všeobecného* lineárního vývoje a obecné konvergence ekonomik do stádia konzumní společnosti stala nepravděpodobnou, evoluční přístup jasně ukazuje, že rozvoj nikdy nejde stejnými cestami již z důvodu jejich spoluexistence a vzájemného propojení. Modernizační vize rozvoje totiž nevěnuje pozornost základním evolučním principům cirkulární a kumulativní kauzality.

Klíčový princip cirkulární a kumulativní kauzality od Velbena převzal Gunnar Myrdal zprostředkovaně přes svého učitele Knuta Wicksella a aplikoval jej úspěšně pro vysvětlení rasové diskriminace Afroameričanů ve Spojených státech amerických. Později jej přenesl i do pole rozvojových studií (Myrdal, 1957, 1968). Tvrdí v nich, že bez vyrovnávacích politik se budou nerovnosti prohlubovat jak na mezinárodní, tak i na vnitrostátní úrovni. Zdůrazňoval také, že samotná nerovnost v rozvojových zemích představuje brzdu jejich vývoje (Myrdal, 1984, str. 152–153). Mnoho jevů v rozvojovém světě lze skutečně lépe vysvětlit začarovanými kruhy chudoby, pojmu, který přinesl do rozvojové ekonomie Ragnar Nurkse (1953). Myrdalovo ponaučení je jasné: je třeba zaměřit se na všechny aspekty rozvoje zároveň, protože jakýkoli chybějící článek může narušit blahodárný (*virtuous*) kruh rozvoje, který neoklasická ekonomie není s to postihnout.

V současnosti lze upozornit na dva významné začarované kruhy, které posilují globální nerovnosti: na jednu stranu umožňuje bohatství globálnímu Severu (rozvinutým zemím) financovat technologický výzkum, který zvyšuje výnosy, nejčastěji investované opět v zemích Severu. Průmysl v globálním Severu však zároveň vede k celosvětovému ničení přírodních zdrojů a ke klimatickým změnám. Těmito negativními jevy je však více zasažen globální Jih (rozvojové země), protože chudoba a nedostatek technologií mu neumožňují se těmto změnám dostatečně bránit (Griethuysen, 2002). Ačkoli se může výhled, kam tyto začarované kruhy spějí, zdát pesimistický a „iracionální“, evoluční ekonomie umožňuje jejich existenci pochopit i díky svému důrazu na instituce a zvyk. V každém případě výše uvedené příklady, které nepředpokládají jednosměrnou příčinnost a které propojují politickou, hospodářskou a přírodní sféru,

nelze modelovat neoklasicky, například v rámci environmentální ekonomie, pro kterou klimatické změny představují pouhé negativní externality – i přesto, že jejich množství může ohrozit samotnou existenci systému, který je způsobuje.

Zde se konečně dostáváme k ekologické ekonomii, která na rozdíl od ekonomie environmentální chápe růst jako zásadně omezený a klade velký důraz na zachování biodiverzity *per se*. Tyto etické otázky v souvislosti s přírodou evoluční ekonomie neřeší (Bergh, 2007) podobně jako ústřední otázku udržitelnosti rozvoje (Greenwood a Holt, 2008). Evoluční ekonomie se svým důrazem na instituce zůstává přese vše poměrně antropocentrická a technologie například na bázi jaderného štěpení na rozdíl od evoluční ekonomie nevidí jako hrozbu samu pro sebe, ale pouze pokud se stane zneužitelnou institucemi. Ekologická ekonomie, která klade velký důraz na přežití Země jako celku, tak může zpochybnit nejen neoklasický rámec, ale také převládající antropocentrismus dalších heterodoxních ekonomických škol. Obdobný důraz na přírodu v oblasti rozvoje nalezneme mimo ekonomickou školu například ve formě ekofeminismu (Mies a Shiva, 1993).

Shrneme-li, evoluční, i ekologická ekonomie odmítají neoklasický předpoklad oddělení ekonomického systému od okolního životního prostředí i společnosti a odmítají považovat negativní jevy, které způsobuje hospodářská činnost, za pouhé externality. Zvláště pak v rozvíjejících se trzích, které se výrazně liší od dokonalých trhů ekonomických učebnic, nejsou dostatečně silné instituce pro to, aby dokázaly negativní externality – v neoklasickém smyslu – internalizovat. Zde je opět možné uvést příklad programů strukturálního přizpůsobování, o jejichž společenských dopadech jsme již pojednali a v jejichž rámci vznikly velké infrastrukturní projekty nebo došlo k takové privatizaci přírodního bohatství, která nenávratně zničily rozsáhlé biotopy v rozvojových zemích. Neoklasická ekonomie však má ještě větší problémy postihnout externality globálních rozměrů typu globálního oteplování, a proto si musí vystačit s omezeným konceptem globálních veřejných statků (Kaul a kol., 1999).

Závěr

Shrnutí kritiky ze strany heterodoxních ekonomických směrů ukazuje, že všeobecně přijímané a vyučované ontologické a epistemologické základy ekonomických věd jsou historicky podmíněným zobecněním modelu, který vznikl v anglosaském světě během průmyslové revoluce.¹² V tomto smyslu lze souhlasit s výzvami K. Williama Kappa (1971: 261) a Kurta Dopfera (1994: 146), aby ekonomie opustila své více či méně silně artikulované „filozofické premisy 17. a 18. století“, založené na „hedonistické psychologii a utilitaristické filosofii“. Přehled jednotlivých myšlenkových proudů poukázal na vzájemnou propojenost jejich zájmu o základy ekonomické vědy. Ať jejich kritika vychází ze znevýhodnění žen ve společnosti, z opomíjení devastace přírody, která ohrožuje existenci celé společnosti a hospodářství, z dynamického pojetí společnosti,

12 Tradice německé historické školy byla postupem času po tzv. *Methodenstritte* (sporu o metodu) z ekonomie vytlačena. Více viz Hodgson (2001).

ekonomiky a přírody, nebo ze znalosti kulturních odlišností mimoevropských národů, vždy poukazují na „autismus“ ekonomické ortodoxe, empirickou nespłnitelnost jejich předpokladů a na neschopnost mechanistického kvantitativního přístupu pojmut jiné jevy než trh, aniž by modely ztratily svoji vypovídací schopnost.

Heterodoxní ekonomické školy jsou si společných bodů své kritiky vědomy, ať se jedná o problematiku hospodářsky obtížně „nezapočitatelných“ položek jako jsou péče nebo příroda, které sdílí feministická a ekologická ekonomie (Mellor 2005; Perkins a Kuiper 2005), nebo zájem o instituce, který sdílí feministická a institucionální ekonomie, protože právě instituce jsou prostředníkem mezi genderem a trhem (Zein-Elabdin 1996). Zájem na zapojení životního prostředí v jiné formě než ve formě externalit zase spojuje evoluční a ekologickou ekonomii (Bergh 2007; Greenwood a Holt 2008). Tyto autorky a autoři však také poukazují na obtížnost propojení všech ohledů do jediné teorie. Je zřejmé, že původně společenskovední feministická stanoviska, která se opírají o gender jako sociální konstrukt, mohou jen obtížně najít dostatečně pevné společné ontologické a epistemologické základy s evoluční ekonomikou. Ta se přes určitou sebereflexi vlastních předpokladů jen obtížně dokáže zbavit pozitivismu, který zdědila s přírodními vědami odchovanou evoluční teorií. Jakékoli pokusy o jejich syntézu budou muset pečlivě dbát na tyto rozpory, aby hegemonii jedné velké teorie (*grand theory*) nenahradila nadvláda teorie jiné.

Mimo ekonomickou vědu je ve vztahu k rozvoji a rozvojovému světu jistá eklektičnost a metodologická pluralita samozřejmostí: rozvojová studia jako interdisciplinární společenskovední pole, které se zabývá rozvojem, považuje rozdíl mezi „tvrdou“ kvantitativní ekonomikou a „měkkými“ kvalitativními společenskými vědami za klamný (Harris, 2002, str. 99). Výsledky kvalitativního výzkumu mohou být mnohem věrnější realitě právě proto, že se nezakládají na falešných předpokladech neoklasických modelů. Nicméně v praxi, ve tvorbě hospodářských politik stále převládají přístupy mezinárodních finančních institucí i vlád založené na neoklasické ekonomii, zatímco vliv rozvojových studií na politiky klíčových mezinárodních regionálních a mezinárodních organizací je zanedbatelný. Sklon ekonomické vědy zaměřovat se ve svém výzkumu a výuce na místa, kde se nejintenzivnější hospodářská činnost soustřeďuje – tedy na trhy rozvinutých zemí – je přirozená, avšak ne nutná. Heterodoxní směry feministické, ekologické a evoluční ekonomie i ekonomické antropologie (a do určité míry i rozvojové a nové institucionální ekonomie) mají potenciál upřít pozornost i na „okraje“ hospodářského systému, který střední proud opomíjí: rozvojový svět, ve kterém žije většina obyvatel Země, a na práci a služby bez peněžního ocenění, které poskytují světovému hospodářství například ženy a životní prostředí.

Potřeba zahrnout přínosy heterodoxních ekonomických škol do výzkumu a výuky ekonomie je zvláště palčivá v České republice. Politickoekonomickým programem transformačního období se stalo začlenění Česka mezi rozvinuté země, a do hledáčku ekonomické vědy se proto dostal především důraz na liberalizaci, privatizaci a hospodářský růst. Díky zachování sociálních záchranných sítí z předtransformačního období se přechod od centrálně plánované k sociálně tržní ekonomice ukázal jako

vcelku úspěšný, což ještě více posílilo váhu liberální neoklasické doktríny a otupilo kritický hlas akademické sféry vůči dominantnímu ekonomickému proudu, přejímanému zejména z anglosaského prostředí. V souvislosti s ekonomickou globalizací a začleňováním země do globálních environmentálních a rozvojových politik, které doprovází rostoucí důraz české společnosti na postmateriální hodnoty, jako jsou solidarita s globálním Jihem, genderová rovnost nebo ochrana životního prostředí, dnes čelí i česká ekonomická věda novým výzvám. Výuka heterodoxních ekonomických směrů a jejich využití v domácím výzkumu je pravděpodobně jedinou cestou, jak na tyto aktuální výzvy odpovědět a navrátit ekonomické vědě metodologickou pluralitu a legitimitu. V budoucnosti jinak nebude ekonomie schopná předpovědět a zabránit složitějším a závažnějším krizím než té, která nedávno postihla globální trhy a zpochybnila i neoklasické základy současných hospodářských politik.

Literatura

- ALESKEROV, F.; BOUYSSOU, D.; MONJARDET, B. 2007. *Utility Maximization, Choice and Preference*. Berlin: Springer, 2007.
- BARBERA, S.; HAMMOND, P. J.; SEIDL, C. (ed.) 2004. *Handbook of Utility Theory: Extensions*. Berlin: Springer, 2004.
- BATAILLE, G. 1967. *La part maudite; précédé de La notion de dépense*. Paris: Editions de Minuit, 1967.
- BECKER, G. S. 1962. Irrational Behavior and Economic Theory. *Journal of Political Economy* 1962, Vol. 70, No. 1, pp. 1–13.
- BECKER, G. S.; LEWIS, H. G. 1973. On the Interaction between the Quantity and Quality of Children. *The Journal of Political Economy*. 1973, Vol. 81, No. 2, pp. 279–288.
- BECKER, G. S. 1993. Nobel Lecture: The Economic Way of Looking at Behavior. *Journal of Political Economy*. 1993, Vol. 101, No. 3, pp. 385–409.
- BECKER, G. S. 1996. *Accounting for Tastes*. Boston: Harvard University Press, 1996.
- BERGH, J. C. J. M. V. D. 2007. Evolutionary thinking in environmental economics. *Journal of Evolutionary Economics*. 2007, Vol. 17, No. 5, pp. 521–549.
- BLAUG, M. 1998. The Formalist Revolution of What Happened to Orthodox Economics After World War II. Discussion papers, 1998, Vol. School of Business and Economics, University of Exeter No. 98/10.
- BOULDING, K. E. 1981. *Evolutionary Economics*. Beverly Hills: Sage, 1981.
- COASE, R. H. 1937. The Nature of the Firm. *Economica*, 1937, Vol. 4, No. 16, pp. 386–405.
- COASE, R. H. 1960. The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 1960, Vol. 3, No. 1, pp. 1–44.
- COLANDER, D. 2000. The Death of Neoclassical Economics. *Journal of the History of Economic Thought*. 2000, Vol. 22, No. 2, pp. 127–143.
- DAWKINS, R. 1999. *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- DE BEER, F.; SWANEPOEL, H. 2000. *Introduction to Development Studies*. Cape Town: Oxford University Press, 2000.
- DOPFER, K. 1994. Development Theory. In HODGSON, G. M. et al. (ed.) *The Elgar Companion to Institutional and Evolutionary Economics*. Hants: Edward Elgar, 1994. vol. 1, pp. 145–152.
- ELSON, D. 2006. Women's Rights and Engendering Development. In KUIPER, E. et al. (ed.) *Feminist Economics and the World Bank. History, theory and policy*. London: Routledge, 2006. pp. 243–255.

- EVERS, B. 2003. Broadening the Foundations of Macro-economic Models through a Gender Approach: New Developments. In GUTIÉRREZ, M. (ed.) *Macro-Economics: Making Gender Matter - Concepts Policies and Institutional Change in Developing Countries*. London: Zed Books, 2003. pp. 3–21.
- FERBER, M. A.; NELSON, J. A. (ed.) 1993. *Beyond Economic Man: Feminist Theory and Economics*. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
- FERBER, M. A.; NELSON, J. A. (ed.) 2003. *Feminist Economics Today: Beyond Economic Man*. Chicago: Chicago University Press, 2003.
- FERGUSON, J. 1997. *The Anti-politics Machine: "Development," Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.
- FOLBRE, N.; NELSON, J. A. 2000. For Love or Money - Or Both? *Journal of Economic Perspectives*, 2000, Vol. 14, No. 4, pp. 123–140.
- FRIEDMAN, M. 1953. *Essays in Positive Economics*. Chicago: University of Chicago Press, 1953.
- GÉRAUD, M.-O.; LESEVOISIER, O.; POTTIER, R. 2000. *Les notions clé de l'ethnologie. Analyses et textes*. Paris: Armand Colin, 2000.
- GREENWOOD, D. T.; HOLT, R. P. F. 2008. Institutional and Ecological Economics: The Role of Technology and Institutions in Economic Development. *Journal of Economic Issues*. 2008, Vol. 42, No. 2, pp. 445–452.
- GRIETHUYSEN, P. V. 2002. *La contribution de l'économie évolutive dans la problématique du développement durable*. Université de Genève, 2002.
- HARRIS, J. 2002. The Case for Cross-Disciplinary Approaches in International Development. *World Development*. 2002, Vol. 30, No. 3, pp. 487–496.
- HAUSMAN, D. 1998. Philosophy of Economics. In CRAIG, E. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Philosophy* London: Routledge, 1998. vol. 3, pp. 212–222.
- HEINSOHN, G.; STEIGER, O. 2000. The Property Theory of Interest and Money. In SMITHIN, J. (ed.) *What is Money?* London: Routledge, 2000. pp. 67–100.
- HENRICH, J.; BOYD, R.; BOWLES, S. et al. 2005. "Economic man" in cross-cultural perspective: Behavioral experiments in 15 small-scale societies. *Behavioral and Brain Sciences*. 2005, Vol. 28, No. 6, pp. 795–855.
- HODGSON, G. M. 2001. *How Economics Forgot History. The Problem of Historical Specificity in Social Science*. London: Routledge, 2001.
- CHEN, S.; RAVALLION, M. 2007. Absolute Poverty Measures for the Developing World, 1981-2004. World Bank Policy Research Working Paper, 2007, No. 4211.
- CHEN, S.; RAVALLION, M. 2008. The Developing World Is Poorer Than We Thought, But No Less Successful in the Fight against Poverty. World Bank Policy Research Working Paper, 2008, No. 4703.
- KAHNEMAN, D.; WAKKER, P. P.; SARIN, R. 1997. Back to Bentham? Explorations of Experienced Utility. *Quarterly Journal of Economic*. 1997, Vol. 112, No. 2, pp. 175–405.
- KAHNEMAN, D.; THALER, R. H. 2006. Anomalies: Utility Maximization and Experienced Utility *Journal of Economic Perspectives*. 2006, Vol. 20, No. 1, pp. 221–234.
- KAPP, K. W. 1961. *Toward a Science of Man in Society. A Positive Approach to the Integration of Social Knowledge*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1961.
- KAPP, K. W. 1971. *The Social Costs of Private Enterprise*. New York: Schocken Books, 1971.
- KAUL, I.; GRUNBERG, I.; STERN, M. A. (ed.) 1999. *Global Public Goods: International Cooperation in 21st Century*. New York: Oxford University Press, 1999.
- KUIPER, E.; BAKER, D. K. (ed.) 2006. *Feminist Economics and the World Bank. History, Theory and Policy*. London: Routledge, 2006.
- MAHIEU, F.-R. 1990. *Les fondements de la crise économique en Afrique. Entre la pression communautaire et le marché international*. Paris: Harmattan, 1990.
- MAHIEU, F.-R. 2001. *Ethique économique. Fondements anthropologiques*. Paris: Harmattan, 2001.
- MALINOWSKI, B. 2008. *Argonauts of the Western Pacific*. Malinowski Press, 2008.

- MAUSS, M. 2002. *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés primitives*. 2002.
- MCCONNELL, C. R.; BRUE, S. L. 2005. *Economics: Principles, Problems, and Policies*. New York: McGraw-Hill Professional, 2005.
- MELLOR, M. 2005. Ecofeminist Political Economy: Integrating Feminist Economics and Ecological Economics. *Feminist Economics*. 2005, Vol. 11, No. 3, pp. 120–132.
- MIES, M.; SHIVA, V. 1993. *Ecofeminism*. London: Zed Books, 1993.
- MOHAN, G.; BROWN, E.; MILWARD, B. et al. 2000. *Structural Adjustment: Theory, Practice and Impacts*. London: Routledge, 2000.
- MYRDAL, G. 1957. *Economic theory and under-developed regions*. London: G. Duckworth, 1957.
- MYRDAL, G. 1968. *Asian Drama*. London: Penguin Books, 1968.
- MYRDAL, G. 1984. International Inequality and Foreign Aid. In MEIER, G. M. et al. (ed.) *Pioneers in Development*. New York: Oxford University Press, 1984. pp. 149–165.
- NELSON, J. A. 1995. Feminism and Economics. *The Journal of Economic Perspectives*. 1995, Vol. 9, No. 2, pp. 131–148.
- NELSON, J. A. 2004. Freedom, Reason and More: Feminist Economics and Human Development. *Journal of Human Development*. 2004, Vol. 5, No. 3, pp. 309–333.
- NORTH, D. C. 1992. Institutions and Economic Theory. *American Economist*. 1992, Vol. 36, No. 1, pp. 3–6.
- NURKSE, R. 1953. *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*. Oxford: Blackwell, 1953.
- ORTNER, S. 1979. Is Female to Male as Nature is to Culture? In ROSALDO, M. Z. et al. (ed.) *Woman, Culture and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1979. pp. 67–87.
- PERKINS, E.; KUIPER, E. 2005. Introduction: Exploring Feminist Ecological Economics. *Feminist Economics*. 2005, Vol. 11, No. 3, pp. 107–108.
- POLANYI, K. 1957. *The Great Transformation*. Boston: Beacon Press, 1957.
- ROGERS, S. C. 1979. Espace masculin, espace féminin. Essai sur la différence. *Etudes rurales*. 1979, No. 74, pp. 87–110.
- SAHLINS, M. 1997. The Original Affluent Society. In RAHNEMA, M. et al. (ed.) *The Post-Development Reader*. London: Zed Books, 1997. pp. 3–21.
- SEERS, D. 1976. The limitations of the special case. In MEIER, G. (ed.) *Leading issues in Economics*. New York: Oxford University Press, 1976. pp. 53–58.
- SIMON, D. (ed.) 2006. *Fifty Key Thinkers on Development*. London: Routledge, 2006.
- SIMONS, P. 1997. 'Women in Development': A Threat to Liberation. In RAHNEMA, M. et al. (ed.) *The Post-Development Reader*. London: Zed Books, 1997. pp. 244–255.
- SMITH, A. 1998. *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition by Kathryn Sutherland*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- STEIGER, O. 2006. Property Economics versus New Institutional Economics: Alternative Foundations of How to Trigger Economic Development. *Journal of Economic Issues*. 2006, Vol. 40, No. 1, pp. 183–208.
- STEIN, H. 1997. Institutional Theories and Structural Adjustment in Africa. In HARRIS, J. et al. (ed.) *The New Institutional Economics and Third World Development*. London: Routledge, 1997. pp. 109–132.
- STIGLER, G. J. 1950. The Development of Utility Theory. I. *Journal of Political Economy*. 1950, Vol. 58, No. 4, pp. 307–327.
- STOELHORST, J.-W. 2008. Darwinian Foundations for Evolutionary Economics. *Journal of Economic Issues*. 2008, Vol. 42, No. 2, pp. 415–423.
- TODARO, M.; SMITH, S. 2003. *Economic Development*. Boston: Addison-Wesley, 2003.
- UNDP. 1995. *Human Development Report 1995: Gender and Human Development*. New York: Oxford University Press, 1995.
- VEBLEN, T. 1961. *The Place of Science in Modern Civilization*. New York: Russel & Russel, 1961.

- WIREDU, K. 2005. On the Idea of a Global Ethic. *Journal of Global Ethics*. 2005, Vol. 1, No. 1, pp. 45–51.
- WORLD BANK. 2001. *Engendering Development: Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- ZAOUAL, H. 1997. The Economy and Symbolic Sites in Africa. In RAHNEMA, M. et al. (ed.) *The Post-Development Reader*. London: Zed Books, 1997. pp. 30–39.
- ZEIN-ELABDIN, E. 1996. Development, Gender, and the Environment: Theoretical or Contextual Link? Toward an Institutional Analysis of Gender. *Journal of Economic Issues*. 1996, Vol. 30, No. 4, pp. 929–946.

THE FALSE NEUTRALITY OF THE NEOCLASSICAL THEORY: FEMINIST, ANTHROPOLOGICAL, EVOLUTIONARY AND ECOLOGICAL CRITIQUES

Ondřej Horký, Institute of International Relations, Nerudova 3, CZ – 118 50 Praha 1 (horky@iir.cz).

Abstract

The article argues that many failures of economic policies, especially in the developing world, are accountable to the methodological biases of the underlying mainstream economic science. While the new institutional and development economics have substantially improved economic models, they still rely on the neoclassical assumptions of methodological individualism and utilitarianism. Therefore, they cannot fully grasp the gender and cultural aspects of the societies living in developing countries, the dynamic character of their economies and their embedment in the natural, social and institutional environment. These scientific biases are analysed from the standpoint of four heterodox economic schools: those of feminist economics, evolutionary economics, ecological economics, and economic anthropology. The subsequent failure of the economic policies is documented by the cross-cutting example of the Structural Adjustment Programmes of the Bretton Woods institutions. The article concludes by emphasizing the common points of the heterodox schools and advocating for a methodological plurality in the Czech economic research and education.

Keywords

Economic methodology, heterodox economics, feminist economics, economic anthropology, evolutionary economics, economic development, Structural Adjustment Programmes

JEL Classification

B41, B52, B54, O19, Q57